

УКРАЇНСЬКІ СКРИНІ

Яків Риженко

В українській етнографії питанню вивчення скринь не приділено належної уваги. У славнозвісній праці Ф. К. Вовка «Этнографические особенности украинского народа» скриням одведено кілька рядків. У «Трудах экспедиции П. Чубинского» про скрині згадується лише принагідно.

Отже, на нашу думку, це питання заслуговує на більшу увагу. Протягом довгих віків скриня була необхідною приналежністю народного побуту. За цей час вона набрала оригінальних властивостей так своєю формою, як особливо мистецьким приоздобленням, малодослідженим, як і загалом усе мистецтво народне.

У буйному темпі життя сьогочасного скриня зовсім зникає; через кілька років її можна буде стріти лише серед збірок музейних. Тому ми й поклали собі зібрати не посередньо з на-

родніх гуц так речові матеріали, як і відомості про скрині, і це все подати в цій роботі.

Ми свідомі, що робота наша далеко неповна, що в ній є чимало огріхів і прогалин, але ми подаємо, що маємо, і цим проторуємо шляхи для подальших дослідів.

У своїй роботі ми скористали матеріали, зібрані нами під час етнографічних подорожів по Україні, записів студентів Полтавського технікуму кустарної промисловости, кореспондентів Полтавського державного музею, а особливо — записи членів Хорольського краєзнавчого гуртка. Всім їм ми складаємо свою глибоку подяку.

Значну допомогу авторові подали: художник Д. І. Ангельський, що артистично виконав так графічні, як і поліхромні малюнки, та етнограф А. І. Онищук своїми авторитетними вказівками та порадами. Вважаємо за приємний обов'язок скласти і їм свою найглибшу подяку.

I

У розгляді кожного питання, а тим паче питання з культури, так природньо стає і висуватися на плян передній його історична аналіза. Цілком натурально і нам насамперед необхідно зупинитися на історії побутового вживання скрині на Україні.

З матеріалів речових, як і з джерел писаних, ми довідуємося, що на Україні здавна було відомо і широко вживано два типи скрині — власно скриня, що своїм типом подібна до сучасного сундука, і бодня, або кубло, — тип довбаной діжички з накривкою та пристроєм для замикання.

Перед нами стає питання: який з оцих двох типів старіший. Для його розв'язання слід у першу чергу вдатися до самих речових матеріалів та умов їх появи. Побутове оточення кожного народу на певному ступні його розвитку виникає не посередньо з тих господарчих форм, в яких живе нарід. Від цього головного чинника залежить і функційна роля тої чи іншої речі в побуті.

Скриня як сховище найбільш коштовних речей, безперечно, мусіла з'явитися давно. В умовах нескладних господарчих форм і примітивної техніки, безперечно, швидше могла з'явитися довбанка, аніж скриня типу сундука, що потрібувала і більш доскональної техніки і, в певній мірі, обробленого матеріалу. Аналіза побутового оточення народів примітивної культури стверджує факти широкого застосування речей довбаних, що простягається аж до поховання мерців у довбаних колодах. Не випадково ми стріваємо ще й нині скрині типу довбанки серед мордовського населення, людности Чудь, Воді і т. д.

За умов перебування коштовних речей у примітивному житті, де можлива й вогкість, і заливання водою, довбанка мусіла бути річчю незамінною.

Таким чином, треба гадати, що на Україні, як і в інших народів, первісним типом сховища для жіночих речей, безперечно, була довбанка.

Але довбані речі, близькі своєю формою до бодні, здавна мали на Україні й іншу функційну ролю: для зоління полотен та білизни вжи-

валося жлукто, для сала — бодні, для збіжжя — куфи.

Розвиток господарчих форм та народної техніки неминуче впливали на застосування в побуті більш доскональних речей. Поруч з ними з'явилася і скриня сучасного типу, що довгий час існувала поруч бодні. Чубинський говорить, що скриня в багатьох місцях України заміняється боднею, особливо серед мало-заможних селян¹.

Перші здибані нами писані відомості про побутове вживання скрині й бодні належать до XV ст. В уставній грамоті короля Казимира мешканцям м. Полоцького 1456 говориться: «...а дали бы им тую скрыню под чотырма ключами, где тая помочь маеть збирана быть, боярский ключь, а мѣстскій ключь, а дворянскій ключь, а съ посольства ключь, ажь бы тые одинь безъ другого до скрыни не ходили...»².

Пізніше, в актах XVI ст., скриня і бодня згадуються частіше. Так, в книзі городській луцькій стріваємо: «...показувал нам скрынку и бодню разбитую и поламаную <...> а з бодни взято: плахоть две, сорочокъ пять, полотна локот тридцать». В другім місці: «...взято бодню з білим платем (плахти, сорочки, полотно)»³.

Серед майна жидичинського монастиря стріваємо: «...тые вси [листи. — Я. Р.] одни в скрыни, другие в бодни <...> zostали»⁴.

В актових книгах полтавського городского уряду під роком 1665 стріваємо запису кримінальної справи про пограбування в дорозі скрині полтавського крамаря⁵.

У тих же таки актових книгах під роком 1666 вміщено другого запису кримінальної справи про пограбування в коморі скрині полтавського мешканця Яреми Василенка. Зі справи довідуємося, що челядник Яре-

¹ Чубинский. Труды... — С. 384.

² Акты з Зап. Рос. — Т. 1. — С. 72.

³ Словник старо-укр. мови. — Т. 1. — Вип. 1. — С. 114, комісії істор. словника укр. мови ВУАН від ред. проф. Тимченка.

⁴ Арх. Юг.-Зап. Рос. — Т. 1. — Вип. 1 — С. 26.

⁵ Акт. книги полт. город. уряду XVII в. — Вип. 1. — С. 32.

ми Василенка, прибравши ключа до комори, «...выкрав скрыню, в котрей было жупанов три фалендитовых и курта жоночая, плахот две и платя жоночого повно...»⁶.

Поруч із цим стріваємо скрині і в реєстрі майна якоїсь «Тетяни Оръшковни», що його була забрала, а потім повернула старшина новгородська⁷.

Значно просторіше про скрині та їх уживання згадано в реєстрі майна якогось небіжчика «Никиты Потаповича», списаного року 1719.

Щоб дати уявлення про вживання скрині в багатій міщанській родині XVIII ст., ми дозволимо собі подати ті місця реєстру, де згадується скриня, повністю: «...в склепу, в скрыне великой шкатулка, а в той шкатуле вынашлося сребра штук толко (кількість срібла не позначено); скрыня великая една, в которой и шкатулка з грошми вложена есть; в той же скрыне полотно ткацького благо штук восем. В той скрыне кунтуш феялковый, белками подшыгтый, женский 1. Там же в склепу в скрыне меншой: килим простой украинский 1, кошуль женских с подставками 10, ручник простой 1, в другом звязку кошуль женских же с подставками 9, в третьем звязку кошуль мужских пар 6, полог 1, обрус тонкий полский 1, обрус простой 1, з тоеи-ж скрыне до столов взяли обрусов 5».

Окрім згаданих, у реєстр занесено ще й скриню в кімнаті, повну всякого добра, а між ним «паперок имберу, серпанков два, наметок две простых, цукру голова целая, еще наметок четыре, фунт перцу, наметка полотно простого, хусток две, веделки одне, убрание суконое»⁸.

З докладного реєстру речей, переховуваних у скринях, ми бачимо, в ті часи, як і пізніше, скриня була головним сховищем для коштовних речей. Поруч з убранням, полотнами, рушниками тощо в скринях зберігаються й такі речі, як инбир, цукор, перець. Це на той час речі ви-

сокої коштовности, що їх навіть заможні люди тримали лише для урочистих випадків.

Другий документ XVIII ст., що є в полі нашого зору, то реєстр речей, відданих за наказом генерального суду бунчуковим товаришом Федором Чайченком сотникові новомлинському Івану Шашкевичові в році 1734. Тут поруч з іншими речами записано й «скрыню большую, железом окованую, цена оной пять рублей»⁹. Це єдиний документ, що подає нам хоч будь-якого опису скрині та зазначає її грошову вартість.

II

Вживана з давніх-давен для схоронення переважно білизни, полотен, одягу й прикрас, скриня була й є невід'ємною власністю жінки. В родинях, де є мати й доросла донька або свекруха й невістка, кожна з них має свою скриню, де хорониться лише її добро. Таке право української жінки на скриню та речі з посагу, що в ній зберігаються, міцно побудовано на народних звичаєвих нормах. Навіть після смерті жінки, коли вона не полишила дітей, у разі претензій скриня з посагом, як і весь інший посаг — худоба, земля, поверталися її батьківській родині. П. Чубинський говорить: «у звичаях українців прийнято так: коли дівчина виходить заміж і, поживши з чоловіком рік-два, вмірає, не полишивши після себе дітей, тоді батьки померлої вимагають у зятя повернення всього того майна, що було дане за їх донькою в посаг»¹⁰. Нижче П. П. Чубинський одзначає, що власно посаг і складала скриня¹¹.

Цілком аналогічне явище стріваємо і в інших народів, але найяскравіших правових норм воно набрало в Німеччині. Там, за англосаксонським правом, жінка здавна являється єдиним і неподільним власником скрині та майна, що в ній є¹².

⁶ Там само. – С. 73.

⁷ Бытовая малор. обстановка в докум. XVII–XVIII ст. К. С., 1887, X. – С. 338.

⁸ Там само. – С. 343, 344, 346 і 347.

⁹ Там само. – С. 356.

¹⁰ Чубинський П. П. Труды... – Т. VI. – С. 54.

¹¹ Там само. – С. 55.

¹² O. Schrader. Realbescikonder Indogermanisihen A-K. – С. 590–591.

За народнім звичаєм посаг з'являється мірилом оцінки властивостей дівчини: її працездатності, господарчих нахилів тощо. Тому кожна мати, як і сама дівчина, прагнули того, щоб надбати в скриню якомога більше і, як розповідала нам одна жінка, «не осоромитися перед людьми». Коли дівчині минали 15 років, батько придбавав скриню, а мати та й сама донька вже дбали в неї. «Тепер, — каже мати, — вона в нас на сім'ю не робітниця, хай дбає на себе». У крайніх випадках, коли вбога родина не могла придбати скриню завчасно, її купували перед відданням, але добро дбалось хоч в скриню матері. Віддатися без скрині було соромом і для родини, і для самої дівчини.

Да чого ти, Марусе, без кубла (скрині).
 Да чи ти кудельки не скубла,
 Да чи тобі матінька не давала,
 Да чи тебе охота не брала¹³.

Запитують на весіллі дружки дівчину, що віддається без скрині.

В українському весільному ритуалі скрині відводиться не останнє місце. Від молодої до молодого посаг завжди перевозили в присутності значної кількості людей та з виконанням низки ритуальних дій.

На другий день весілля бояри та дружки молодого споруджували воза і їхали до батьків молодої за скриненю. Віз або ж сани обов'язково вмощували житною соломою. Уїхавши у двір молодої, бояри йшли в хату, щоб скриню брати, але тим часом брат молодої злазив на скриню з кійком і, не пускаючи бояр до скрині, приспівував.

— Ой зятю, зятю хороший,
 Не віддамо скрині без грошей¹⁴...
 Або: — Ой зятю, зятю хороший,
 Не віддамо скрині без грошей,
 У мене скриня новенька,
 У мене сестриця рідненька¹⁵.

¹³ Амвр. Метлинский. Народн. Южно-русск. песни. — К., 1854. — С. 213.

¹⁴ Записали у м. Хоролі В. С. Цішкевич, у с. Милушках на Хорольщині — Багно.

¹⁵ Записав І. І. Семенюта в х. Бутовцях на Хорольщині.

Після певного «торгу» молодий давав викуп, брат злазив із скрині, а бояри починали її виносити на воза¹⁶.

Але скриню виносить не просто: зпершу один з бояр зачіпає за дужку скрині вишиваною хусткою і тягне її до порога; інші, звичайно, йому допомагають. В одвірках скриня застряє..., бояри силкуються витягти, але вона не пролазить, тому просять «підмазати». Батько молодої частує, і скриня просовується в сіни. В сінях повторюється та ж історія, і так бояри частуються, аж доки скриня не опиниться на возі. Перед тим як ставити скриню, мати молодої обсипає воза житом. На возі скриню зараз же накривають чистою накидкою або килимом, щоб «не була гола», а потім уже зверху складають на неї постіль, рядна, мішки, одягу тощо. Зверху кладуть хліб із сіллю.

На спорудженого так воза сідають бояри, дружки, світилки, свашки і після частувань та всяких хороших побажань вирушають у дорогу.

Виїжджаючи з двору, співають:

— Ой ви, вороги, не переходьте дороги,
 Нехай перейде родина,
 Щоб наша була дорога щаслива¹⁷.
 Вар. 1. — Нехай перейде родина,
 Щоб нам хортуна служила¹⁸.
 Вар. 2. — Щоб наша дорога не курилась,
 Щоб наша (ім'я молодої) не журилась¹⁹.

Ті ж, що полишилися в дворі батьків молодої, після від'їзду скрині співають:

— Скриня ж наша та березова,
 Куди ж вона та повезена,
 Чи в ліс, чи в діброву,
 Чи до свекра в комору?²⁰
 Вар. Скриня ж наша та горіхова,
 Куди ж вона та поїхала?²¹

¹⁶ Порівн. у О. Kolberg: Rokneie. — Т. 1. — С. 268.

¹⁷ Записав Горбенко в х. Демина-Балка на Хорольщині.

¹⁸ Записав Каян у с. Андріївці на Хорольщині.

¹⁹ Записав В. С. Цушкевич у м. Хоролі та Багно у с. Мелюшках.

²⁰ Записала Г. Крамарева у м. Решетилівці на Полтавщині.

²¹ Записала П. Йосипенкова в Решетилівці.

Вище ми говорили, що скриня в головнім своїм призначенні править за сховище для різного жіночого добра, а через те її здебільшого й тримають в коморі.

Треба гадати, що звичай тримати скриню саме в коморі набрав був дуже широкого розповсюдження; недаремно бо його так широко відбито у весільно-пісенній творчості, недаремно на його звернули увагу й дослідники народнього побуту. Так, П. П. Чубинський одзначає: «Комора заменяет собою кладовую: тут стоит скриня на колесах, запертая висячим замком»³². А Шарко у своїй праці «Малороссийское жилище» зазначає, що «в коморе стоят скрини — высокие сундуки на колесах, наполненные принадлежностями одежды будничной и праздничной»³³. На тримання скрині в коморі вказує й М. Русов³⁴. Але нам неодноразово доводилося спостерігати, що скриня з добром тримається й у хаті. Тут її одводиться місце поруч столу або в головах ліжка³⁵. Досить часто, особливо в родинах убогих, скриня править за стіл.

Скриню, як і все, що в ній хорониться, господиня оберігає особливо ретельно: до скрині, опріч неї, ніхто не має доступу; боючись різних уроків, господиня завжди тримає скриню замкненою і обов'язково, де б вона не стояла, прикритою накидкою або килимом. Коли ж скриню відчиняють, то в неї нікому, а надто чужим, не можна заглядати, а тим паче над нею чи біля неї позіхати, поїсти³⁶, бо в противному разі в скрині заведуться шашелі, а в добрі міль. Звичай тримати скрині в коморах властивий не лише українцям. Його дотримуються подекуди поляки, руські, білоруси.

— Ні клеті, ні поветі

Нейдзе кубла дзеті — співають на білоруським весіллі, коли у молодого обхідчата хата (Шейн, т. I, п. II, ст. 309).

III

На Україні з давніх-давень відомо два типи скринь, уживаних широким суспільством. Перший і напевне найдавніший бодня³⁷ — невисока діжечка типу діжі, або довбана, або складена з клепок на обручах, з приладженою до неї накривкою та пристроєм для замикання.

На Україні бодня здебільшого загубила своє первісне призначення, але ще й нині широко відома як посудина для тримання сала, пшона, солі або гречаного борошна. Аналогічні до бодні формою стріваємо на Україні дерев'яні довбані вироби: для меду — липівки, для зоління полотен — жлукта, для збіжжя — куфи. Одже, у деяких місцевостях, якось Полісся та Чернігівщина, бодня ще й нині вживається як сховище для жіночих речей³⁸. Щоб дати уявлення про таку бодню, ми дозволимо собі повністю подати її описа, складеного Ф. К. Вовком для Державного руского музею в Ленінграді: «№ 3548-10. а, в, с, d. Бодня помещение для хранения приданного невесты: а) ушат из сосновых клепок с деревян. обручами, высота 0,48 м, диам. 0,46 м; в) крышка плоская с ручкой, ушком посередине; с) планка дерев., вкладывается в ушки ушата с круглым отверстием на одном конце; d) замок медный висячий с медным ключом (с. Псаровка, Кролевецкий уезд Черниговской губ.)».

У деяких місцевостях України, зокрема на Чернігівщині, бодня має назву «кубло»³⁹ (с. Козел Чернігівського р-ну та інші). Така

³² Чубинський П. Труды... — Т. VII. — С. 383.

³³ Этнографическое обозрение. — Кн. 47. — С. 121.

³⁴ Русов М. Поселение и постройки крестьян Полт. губ. Труды Харьковск. предв. ком. по устр. XII Арх. Съезда. — С. 110.

³⁵ Пор.: Kolberg O. Rokneie. — С. 1, с. 58.

³⁶ Власні записи. Повідомлення Д. Ярошенка із с. Комиші на Полтавщині.

³⁷ Слово «б днь» за Verneceriam, це слово слов'янами позичено з германського «budin», а останніми — з лат. «butina».

³⁸ Власні записи на Чернігівщині. Листовне повідомлення П. М. Жолтовського за його спостереження в Олевським районі на Коростенщині.

³⁹ За Срезневським «квьль» — кобль — кобель — корець — ковш — давня слав'янська міра. (Матеріали для словаря древне-русского языка. — Т. I. — С. 1388–89).

назва в певній мірі наближає рід до цілком аналогічної речі — «кубло», «кубел», широко вживаної в білорусів ще й нині.

Наук. співробітник Державного руського музею Г. Я. Дуїсбург нас ласкаво повідомила, що їй нещодавно доводилося стрівати кубли у багатьох родинах с. Убібатьки Бубруйської округи. Такі ж відомості ласкаво подав О. К. Скрутовський за інші місцевості Білорусії. З документів речових нам доводилося бачити кубел білоруський, добутий для Етнографічного відділу Державного руського музею у с. Чучевичі Мозирського пов. на Менщині (світл. № 2). Це злегка конусоподібна діжка, зроблена із соснових клепок, на лозових обручах, з дном, уставленим в утори; височина 0,68 м, діам. дна 0,69 м, діам. зверху 0,56 м. Зверху дві супротивні клепки піднесено на 11 см; ці піднесення творять «вуха», в яких прорізано чотирикутні дірки для заволички. Кубел закривається віком, що складається з дерев'яного кружка, зробленого з луб'яну обичайку. Замикається кубел заволичкою (дерев'яна плісковата палічка, довжиною трохи більша діам. кубла), яка продівається крізь вуха кубла і таким чином сягає через діам. віка. На один кінець заволички вішають замок.

Про вигляд кубла та його побутове уживання нині дещо знаходимо у роботі О. В. Воука-Левановіча. Він каже: «Усяж лепшая адзежа на святы дзень і у госці ховаецца альбо у скрынні (сундуку), альбо у кубле — высокай дзежцы, зробленай з цэльнага грубога дзерева»⁴⁰. Як бачимо, в Білорусії схоронився в ужитку ще давніший тип кубла — довбанка.

Кубло, подібно українській скрині, знайшло свій широкий одбиток у білоруським пісенно-весільним репертуарі. Ось дещо з таких пісень:

Села сябе Матрунька за стол,
За поуним кубком за віном:
— Даруй міне, матухна, чим хочеш.
— Дарую, дочушка, дарую,

⁴⁰ Воувк-Леванович. Важнейшыя рысы гаворкі вескі Татарковічы і гаворок навкольных весак. — Менск, 1928. — С. 30.

Кубличік трубычік готую
(с. Маделіно-Вороново, Вітебск. губ.)⁴¹.

Цяпер, матка, повечераем,
Цяпер, матка, да подзелімся:
Табе хатка уся і коморка,
А мне кубел трубок і короука⁴².

Ця пісня дуже споріднена з такою весільною піснею, записаною у с. Бакаях на Полтавщині:

— Ой уже, ненько, вже не раненько,
Пора нам ділитись;
Тобі хижичка та одвірочка,
Мені скриночка та сорочички;
Тобі несенько все старесеньке,
Мені молодій все новесеньке⁴³.

Ще ближче стоїть така весільна пісня:

— Давай, мати, вечеряти,
По вечері поділемся.
Ходім, мати, у комору,
Поділем добро з тобою.
Тобі, мати, нити і сердечко,
Мені давай полотенечко;
Мені, мати, скрині та перини,
Тобі, мати, горох-горохвини;
Тобі, мати, новії дойниці,
Мені давай рябії телиці,
Тобі, мати, новії обори,
Мені давай рябії корови,
Тобі, мати, порожнії бодні,
Мені давай тільки довести (коні)⁴⁴.

Окрім давних уже білоруських пісень, кубло згадується ще й у такій пісні, записаній у с. Дворці кол. Рогачівського пов. на Могилівщині.

Стукнуло, грукнуло на дворі:
— Да поглядзі, мамочко, ті ні по мяне.

⁴¹ Шейн Л. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения...

⁴² Там само. — С. 309.

⁴³ Записала Пріся Мандичева.

⁴⁴ Метлинский А. Народн. Южно-русс. песни. — Киев, 1854. — С. 212–213.

- А по тебе, дочушко, по тябе.
— Готуй, мамочко, кублік мне ⁴⁵.

Але сховище типу бодні від слов'янських народів переходить до фіноугрів і тут так само зазнає значного поширення. Крім свідчень літературних ⁴⁶, за уживання такого типу сховищ у фіноугрів говорять і матеріали речові. Серед збірок Центрального музею народознавства нам доводилося бачити дві мордовських «парі», що своєю конструкцією дуже наближаються до бодень та довбаних «кублів». Це липові довбанки циліндричної форми, височиною 0,65–0,75 м, діам. 0,42–0,45 м, з дном, уставленим в упори, та з накривкою, що являє кружок, вроблений в обичайку. Для того щоб «парі» можна було замикаєти, до них на приборах прироблено залізні шпуги, що пересягають від одного прибора до другого через діаметр накривки. Обидві «парі» приоздоблено різбляним геометрійним орнаментом. На одній стоїть дата «1799» (світл. 3–4). Цілков аналогічний екземпляр ми стріли в збірках Етнографічного відділу Державного руського музею в Ленінграді, добутий музеєм у ЕРЗЯ (с. Селіпей, Сарнський повіт Пензенської губ.). Він має лише ту відміну, що його взято в залізні обручі та оздоблено не різбляним, а розписним геометрійним орнаментом чорною та червоною фарбами. Екземпляр датовано 1899 роком (світл. 5). Як на варіант описаних вище «парі» Ерзя слід указати на екземпляр, поданий нами на світл. 6. Тут, як бачимо, замість залізної шпуги для замикання вживається дерев'яна палиця (пикстанка), укріплена на «парі» ремінними петлями ⁴⁷.

Трохи іншої конструкції стріваємо «парі» у Мордвин на Тамбовщині. Тут так звана «казнінь парга» зроблена із липового луб'я і вшита ликом. Замикається, як і попередня, палицею на ремінцях (світл. 7).

⁴⁵ П. В. Шейн. Ар. cit. – С. 309.

⁴⁶ Маркелов М. Мордва. – Москва, 1928. – С. 10.

⁴⁷ Збірка Етнографічного відділу руського музею. Добуто С. І. Руденком у с. Ст. Сосни Богоусланського пов.

Окрім Мордви цілком тотожні речі стріваємо й у Марі. В Етнографічному відділі Державного руського музею хорониться марійська липова довбанка, придбана С. Е. Бломквіст року 1928 у с. Мішкіно Барського кантону Башкирської АСРР. Своєю конструкцією вона нічим не різниться від мордовських «парі» і має лише ту незначну одміну, що накривка тут своїми зарізами входить у довбанку, а не надівається обичайкою зверху, як то ми мали в мордовських «парі».

Як і в Мордві, довбанка марійська вживається виключно для жіночого майна. Але скриня типу бодні відома й іншим племенам фіноугрів. Так, у збірках руського музею хорониться «Puisi», «ruipi», вживана як сховище для жіночого майна у Іжор. Це діжечка на трьох невисоких ніжках, утворених продовженням клепок. Діжечку зроблено із соснових клепок на обручах, височ. 0,57 м, діам. 0,65 м. Підвищення двох супротивних клепок утворює вушка, в яких зроблено прорізи для закладання падовки, що її нерухомо набито на кругле віко через увесь діаметр. Коли віко закрити, паличка одним своїм кінцем заходить у проріз вуха, а другим щільно пристає до протилежного вуха і замикається за петлю, що проходить од палички крізь прорізи вуха ⁴⁸ (світл. 8).

Ми зупинилися більш докладно на переліковій відомого нам матеріялу, щоб довести, оскільки сховище типу бодні широко розповсюджено не лише серед слов'янських, а й інших народів. Обминаючи питання про впливи і взаємовпливи, ми з певністю можемо висунути твердження, що сховище для жіночих речей типу довбанки було властиве всім народам, що жили в певних географічних та економічних умовах. Пізніше, коли скриня іншого типу увійшла в побут народній, довбанка-бодня на більшій частині України посіла іншу роллю, але де-не-де ще й нині поруч із скринією уживаються маленькі боденьки, що їх використовуються для схоронення дівочих прикрас. Таку

⁴⁸ [Посилання відсутнє]. – Ред.

боденьку стрів був етнограф А. І. Онищук під час свого стаціонарного дослідження с. Українки на Київщині.

Другим типом сховища, що певно здавна існував так у слов'ян, як і в інших народів, була скриня⁴⁹.

На Україні нам відомо два типи вживаних скринь. Перший з них являє ящик до 1-го м довжиною, 0,5 м широчиною та 0,4–0,7 м височиною на ніжках з горбатим або ж рівним віком, приладженим до скрині на чопках. Скриню будовано так: 4 ніжки, що йдуть зверху до низу, творять основу скрині; у кожній ніжці вирізано по два пази, в які загнано одна за другою подовжні і поперешні дошки. Щоб у боках не було щілин, дошки між собою також з'єднано пазами, тобто край нижньої дошки загострено, а у верхній, що на неї ляже, зроблено відповідного вирізу. У ніжках край дощок закріплено дерев'яними тигельками. За цим же принципом побудовано й віко: у два напівкругло вирізані бочки пазами загнано дошки віка, що між собою з'єднані або через паз, або скошеними краями, одну напущено на другу. Такого типу скрині своєю конструкцією вельми нагадують дерев'яні засіки, вживані на Україні для збіжжя; у Польщі ж подібного типу скрині мають назву «sasiiek», але польський «sasiiek» має деякі відмінності в своїй конструкції: тут у ніжки задовбано зверху і внизу подовжню і поперешню обв'язки, а в них на пазах увігнано сторчові дошки боків⁵⁰. Серед народу українського такого типу скрині найчастіше стріваємо в Гуцулів. Скрині гуцульські вироблялися переважно з букового дерева і пишно приоздоблювалися різбляним орнаментом⁵¹ (світл. 9). Звичайна скриня такого типу підносилася на ніжках см на 10–15; коли ж скриня правила і за стіл, ніжки у неї робилися значно вищі, а віко поширювалося до розміру покривки столу⁵². Одже, скрині такого типу властиві

не лише слов'янським народам. Серед збірок Етнографічного відділу Державн. руського музею ми стріли тотожню скриню у збірках румунських, де вона має назву Lada (пар. нім. Lad), близька до описаного типу скриня естонська «Truhi»⁵³.

Але найбільшого розвитку та поширення набула на Україні скриня другого типу, що на її розгляді ми й зупинемося більш докладно.

Для виробництва скринь на Україні здавна вживали переважно м'які породи дерева: липу, тополю, березу, іноді вільху та вербу й дуже рідко сосну. Осика, хоч вона й придатна для цієї мети, все ж не вживали, бо нарід уважає її за дерево нечисте — на ній бо, як існує народній переказ, повісився був Юда. Але із згаданих порід дерева найширше була вживана липа — вона легка, добре піддається обробці, а головне — її не псує шашель. Окрім того, одіж, що в ній зберігається, набірає приємних пахоців. Ці пахоці, за народним поглядом, обганяють міль.

Говорючи про переважне вживання липового дерева на скрині, слід звернути увагу, що і в інших народів навіть старий тип скринь — кубла, парі, бодні — здебільшого вироблялися з липи. Треба гадати, що таке широке застосування липового дерева саме на скрині пояснюється справді тим, що воно майже не піддається шашелю. Нам доводилося стрівати скрині сторічної давности, й вони абсолютно не були шашелем зрушені, в той час як у них же соснові коліщата були з'їдені вщенть.

Матеріал для виробництва скринь скринники добували тут же на місці, через те й географічне розповсюдження цього виробництва здебільшого припадало на лісові та лісостепові місцевості. Винятком були лише криловські скринники⁵⁴, що виробляли скрині з привозного матеріалу, але цьому сприяло те, що Крилов стоїть на березі Дніпра — цьому давньому шляхові лісних сплавів.

⁴⁹ [Посилання відсутнє]. — Ред.

⁵⁰ [Посилання відсутнє]. — Ред.

⁵¹ [Посилання відсутнє]. — Ред.

⁵² [Посилання відсутнє]. — Ред.

⁵³ [Посилання відсутнє]. — Ред.

⁵⁴ м. Крилов, нині Кремінчуцької округи.

Обраховуючи план свого виробництва, кожен майстер заздалегідь припасав собі стільки матеріалу, щоб його цілком вистачило на весь річний виробничий сезон. Як правило, лісом запасалися восени, за зиму його пиляли й сушили з тим, щоб на «гарячий» сезон виробництва, квітень — серпень, він був би остаточно підготований.

Старі скринники розповідають, що років сорок тому сотня липових дощок довжиною 3,5—4 арш. і шириною 7—8 верш. обходила собі 20—25 крб. Ці цифри не розбігаються й з даними П. Єфіменка, щодо сумських скринників⁵⁵.

Для виробництва скринь кожен майстер мусів був мати такий струмент:

1. Верстат-стіл або ж ослін на високих ніжках для стругання дощок. Коштував од 50 коп. до 2 крб.
2. Пилку поперечною — 1 крб.
3. Пилку подовжною — 75 коп. — 1 крб.
4. Шершебок — 25 коп.
5. Рубанок одинарний — 30 коп.
6. Рубанок двійник — 75 коп.
7. Фуганок — 1 крб 25 коп.
8. Долото — 25 коп.
9. Стамески — піввершкову та вершкову — 15—25 коп. кожна.
10. Свердельчик (буравчик) — 20 коп.
11. Рейсмус — 15 коп.
12. Наріжник — 15 коп.
13. Молоток — 25 коп.
14. Сокиру — 1 крб 50 коп.
15. Ніж — 25 коп.

Частину струменту, як ось пилки, рубанки, фуганки та стамески, скринники купували переважно на ярмарках у крамарів, а решту замовляли місцевим ковалям; дерев'яні ж прилади до струменту — станки до пилок, колодочки до рубанків тощо — виготовляли сами.

Як вище вже було згадано, найінтенсивніший сезон виробництва скринь припадав на літо. У цей час скринник здебільшого провадив своє виробництво десь під повіткою, у клуні,

а то й просто на дворі. Лише восени та зимою він перебірався для праці в хату, але в цей час виробництво зводилося до мінімуму.

Процес виробу скринь полягає в такому: спершу скринник ріже дошки, далі пристругує їх і клеїть, потім зарізує в них осі шипи, після того складає їх і заклинює шипи і нарешті прилаштовує дно, колеса, набиває лиштву та закріплює вугли.

Віко до скрині робиться окремо і прилаштовується до неї часто аж на ярмаркові (без вік скрині зручніше перевозити).

Зовнішнім своїм виглядом скриня подібна ящиківі, злегка звуженому в дні. Такого типу скрині вироблялися майже по всій Україні і мали здебільшого стандартні розміри. Виміри кількох десятків скринь із різних місцевостей України дають нам можливість подати пересічні розміри скринь двох типів:

1. Скриня більша:

довжина вгорі 1,02 м — 1,04 м
довжина внизу 1,00 — 1,02 м
ширина вгорі 0,68 — 0,70 м
ширини внизу 0,65 — 0,68 м
височина 0,87 — 0,90 м

2. Скриня менша:

довжина вгорі 0,90 м — 0,95 м
довжина внизу 0,85 — 0,93 м
ширина вгорі 0,52 — 0,58 м
ширина внизу 0,51 — 0,54 м
височина 0,79 — 0,82 м.

За термінологією скринників, скрині цих двох розмірів зветься «паркою». Під час перевезки на торг їх укладають одна в другу (впарі).

Віко скринь складається з дощок, що йдуть вповдовж скрині і запускаються краями в пази, видовбані в попересних планках, які собою і в'яжуть віко. Щоб віко щільно знаходило на скриню, його з трьох боків обшивають лиштвою (карнизом). Віко прилаштовується до скрині прибоями, що кільцем заходить за залізну скобку, укріплену знутри до тильної стінки скрині (таблиця 1, малюнок 1-й), а другим кінцем убивається у дошку віка і там розгинаються (таблиця 1, мал. 1 А). Замикають

⁵⁵ [Посилання відсутнє]. — Ред.

скриню висячим замком за прибої, що з них один убивається у віко, а другий — у передню стінку скрині (таблиця 1, мал. 2).

Цілком викінчена скриня, за народною термінологією, складається з отаких частин: 1. Боки передні й задні (табл. 2, мал. 1). 2. Пречілки (табл. 2, № 2). 3. Днище (дно скрині). 4. Прискринок. 5. Віко. 6. Лиштва нижня. 7. Лиштва на вікові (карниз). 8. Ряма з колесами.

Коли дерев'яну роботу викінчено, скриню починають виконувати. Оковка деяких скринь обмежується лише тим, що на них набивають наріжники, тобто вузькі залізні паски, які охоплюють кути скрині; іноді ж до наріжників додають ще й залиштовники — короткі залізні паски, що укріплюють боки, причілки та віко вкривають у три, а то й чотири ряди шпуг, на кути віка набивають широкі, часто фігурні наріжники, а кути скрині вкривають зверху до низу залізними подовжніми наріжниками (табл. 1). Оковку здебільшого провадять самі ж скринники, використовуючи для цього бляху та ковальські цвяхи. Після оковки у т. зв. білих скринях бляху фарбують чорним кольором і після цього вони йдуть у продаж; інші ж скрині далі переходять для розпису.

IV

Серед українських скринників рідко трапляються особи, щоб в собі поєднували і скринника, і маляра. Здебільшого ці галузі розмежовувалися між різними особами. Там, де виробництво скринь скупчувалося в руках підприємця, в нього працювало кілька скринників і кілька малярів. Поодинокі ж скринники закликали до себе маляра, і той за певну платню розмальовував йому скрині. Але траплялися випадки, коли ролю маляра виконував хтось із родини скринника. У збірках етнографічного відділу Державного руського музею є скриня, добута Ф. К. Вовком у м. Ігрені Ново-Московського пов. на кол. Катеринославщині, що її виконано в одній родині. Про те свідчать такі написи: на прискринку: «містечко Ігрені Новомосковского уезда Екатеринославской

губ. Григорій Матвеев Паляничко»; на переднім боці серед квітів: «малювала мастерица Анна Паляничка 1910 года»⁵⁶.

У м. Крилові ми натрапили на старого скринника, що у свій час сам і скрині виробляв, сам їх і розмальовував, — то І. І. Косенко. Нині він, за браком попиту на мальовані скрині, виробляє та розмальовує ліжка.

Для виконання своїх робіт кожен маляр мусів був мати такий струмент:

1. Шпакля — лопаточкоподібний ніжик, дерев'яний або ж залізний з дерев'яною рукою (табл. 3, № 1).

2. Палітра — дерев'яна дощечка розм. 25 × 30 см, в яку вставлено підставку з вирізами, щоб класти пензлі (табл. 3, № 2).

3. Набор пензлів різних розмірів (табл. 3, № 3).

4. Муштабель — кругла паличка 1 — 1,25 м довжиною (табл. 3, № 4).

5. Коробки та мисочки для фарб. Здебільшого сюди вживали коробочки з покидьків (табл. 3, № 5).

6. «Мальчик» — підставка, височиною до 50 см, вживана для утворення схилу скрині під час її розпису (табл. 3, № 6).

Для розпису скринь малярі вживали такі фарби: білила, крон, сурик, кіновар, лазур, геланську сажу, зелень та мумію. Купували їх переважно сухими, і вже самі виготовляли їх для вживання.

Щоб приступити до розпису скрині, майстер мусів був спочатку проробити деякі підготовчі роботи. Першою з них була шпакльовка. Підготувавши з крейди та олії, а для скринь дешевих — з крейди та клею на воді масу, маляр за допомогою шпаклі замазував на скринях усі щілини, сучки, задране лико дерева та загалом усі ті місця, де помічалися ті, а чи інші дефекти на дереві. Після шпакльовки скрині деякий час сохли, а потім маляр приступав вже до другого процесу — ґрунтовки. Вироби коштовні ґрунтували фарбами олійними, а т. зв. «товар рядовий» — клейовими. Після

⁵⁶ [Посилання відсутнє]. — *Ред.*

грунтовки скрині знову деякий час сохли, а потім на них надівали «рубашку», тобто офарбовували з усіх боків одною якоюсь фарбою, що, власне, й було тим тлом, на якому вже маляр укладав свої орнаментальні композиції. Там, де виробництво було сконцентровано в руках підприємця, усі підготовчі роботи: шпаклювання, грунтовку, як і «надівання рубашки», виконували учні або другорядні майстри — «партачі». У майстернях поодиноких майстрів всі ці роботи виконував сам майстер, коли не було йому допомоги від когось з його родини. Підготовлені скрині ставили на кілька день, щоб вистоялися, а потім починали їх розписувати. Для цього маляр ставив проти світла скриню, за допомогою «мальчика» схиляв її, а сам на низенькім стільці сідав перед скринню, тримаючи праворуч палітру та інші прилади. Далі, поклавши муштабель одним кінцем на скриню, а другий тримаючи в лівій руці, маляр, спіраючись на нього правою рукою, починав накладати ті чи інші орнаментальні елементи. Цікаво відзначити, що розписуючи скрині, маляр завжди починав композицію обов'язково з найяскравіших кольорів. Так, розписуючи скрині т. зв. яблуками, він починав саме із цих яскраво червоних квітів, і вже до них пристосовував інші елементи композиції.

Попередніх контурних елементів ніколи не робилося. Маляр не посередньо твердим і певними мазками наносив на скриню всенюку композицію, не маючи перед очима ба навіть ескізного малюнка.

Розписи скринь складають лише одну частку того великого комплексу мальованого дерева, що так широко продукувалося і вживалося в селянському побуті на Україні. В цей комплекс слід застосувати: мальований дерев'яний, а пізніше й бляшаний посуд, речі хатнього устаткування — мисники, полицки, ліжка, стільці; мальовані одвірки й двері та розписи стін у митих хатах.

Немає сумніву, що всі ці галузі тісно поєднані між собою і спільною тематикою розпису, і спільними технічними способами виконання. Одже, чільне місце, безперечно, належить

розписам скринь. В ряді розписів, вживаних слов'янськими народами, розписи українських скринь, що до їх художньої вартости, можна поставити нарівні з чудовими розписами руських «короб'їв» та днищ. Отже, між ними є істотна різниця, так в сюжетах, як і в техніці виконання. В той час, як у руських розписах переважає жанрово-побутовий сюжет, розписи українські переважно будуються на композиції рослинних елементів. Українські розписи не знають «деспотизму попереднього контура», як то ми стріваємо в деяких розписах руських; тут майстер, використовуючи гаму фарб, умілою рукою виображає квітково-рослинні сполучення, перетворюючи в давно усталену стилістичну форму ті сприйняття, що непосередньо дає йому оточення. Поклавши в основу розпису квітку, майстер всенюку свою композицію спрямовує так, що вона, певними фарбовими сполученнями, не посередньо й дуже впливала на прийняття глядача. Тут немає дисонансу кольорів, як немає і окремих яскравих плям чи контрастивних сполучень, але в той час вся композиція вражає цілісністю і стрункістю гами, побудованої в таких радісно яскравих кольорах, що вони, як кажуть селяни, «аж очі вбірають».

Многогранні формою, незмірно багаті змістом, розписи українських скринь за їх сюжетами можна розподілити на дві нерівні групи. Перша, значно більша, обіймає розписи орнаментальні з рослинно-квітковою композицією в основі, а друга містить в собі розписи типу жанрового.

На українських скринях розписи укладалися на чільному боці, обох причілках, іноді на віковій зверху і дуже рідко розмальовувалося віко всередині. Як бачимо в усіх випадках майстер мав у своєму розпорядженні рівну площину, що до неї й пристосовував відповідну декоративну композицію. Виходячи з того, що скриня своїм чолом у першу чергу мусить упасти в око глядачеві, майстер на приоздоблення саме чола звертав особливу увагу. Тут він розгортав головну свою композицію, розпису з боків приділялася увага другорядна,

а віко здебільшого й зовсім не малювалося, а коли й малювалося, то так-сяк.

Укладаючи композиції групи першої, майстер уживав двох способів — або подавав букет в стилізованому вигляді, розгортаючи його на всій площині, або виображав той же букет у вазоні, наближаючи його, таким чином, до натури. Порожні місця довкола букетів заповнювалися меншими квіточками або ж сполученням геометрично-рослинних елементів. Дуже часто на чолі скрині укладалися два букети у вазонах, а іноді ціла низка їх на площинах, оформлених у вигляді прямокутних медальйонів. Що ж до боків скрині, то їх оформлювали здебільшого за принципом нанесення на центр головного елемента композиції чола.

У принципах фарбових сполучень необхідно відзначити таку рису: всі квіти обов'язково виконувалися яскравими кольорами — червоними, рожевими, рідко — жовтими, а ще рідше — фіолетовими; віти й листя — зеленими, блідозеленими; іноді припускалися оформлення листя темно рожевими й жовтозеленоватими кольорами. Білі фарби вживалися для підкреслення яскравих кольорів у квітах, а темні — для офарблення лиштв та залізної оковки.

Другий тип складають скрині, що їх чоло розписано жанровим малюнком. На Україні такого типу скрині були поширені незначно, а тому особливо нині, коли скриня з ужитку виходить, їх доводиться стрівати дуже рідко. Старі скринники розповідають, що раніше такі скрині робилися переважно на замовця. У нашій розпорядженні є лише п'ять скринь із жанровим малюнком, а тому і свій розгляд ми будемо базувати виключно на цих екземплярах.

Переглядаючи розписи цих скринь, ми помітимо, що вони майже нічим не відрізняються від народного малярства: ті ж сюжети, те ж композиційне оформлення і трактовка. Серед сюжетів чільне місце належить «козакові-бандуристі», або, як у нас звикли його звати, «Мамаєві». Рівняючи композицію цього сюжету на скринях з надто поширеними народними малюнками на полотні, ми помітимо, що їх сюди перенесено шляхом копіювання, часто без будь-

яких змін. Композиція займає все чоло скрині й складається з таких деталей: на переднім плані під деревом сидить козак і грає на бандуру; на дереві розвішано шаблю, порохівницю, лядунку; до дерева приставлено рушницю; праворуч лежить шапка. Трохи одаль в землю встромлено списа, а до нього прив'язано коня в добірній збруї. Кінь переднім копитом б'є землю. На заднім плані — розлогі гори, вкриті деревами, а за ними червоно-яскрава заграва. Під малюнком на лиштві напис:

Скриня №

Хоть девись На мене Не девись
Таба Невгадаеш
Як зовуть и Відкиль родом
Нече-Чырк не знаеш,
Бо у мене їмя Неодно
А есть их доката.
Так зовуть як налучеш
На якого свата.
Збіды, Зарідного
Батька почитае
А ляхиня добродієм називае
Вража лихиня Кольсь угадала,
А Лошака сего Подарувала.
Струны мои струны
Заграйте мені Стиха, Асей
Козак забуде Всего лиха
Бандура моя золотая
Колиб до тебе жинка Молодая
Щоб скакала и Плясала до лиха
Щоб неодын чумақ цурався Грошей
и Міха

Апідякий случай То пригоди ця
и Мужик Сіромаха
Таще незаржавіла и Сабля Моя сваха.
Як бы Росходилась
То не одна б Голова Покотылась
Та и Лук Натяга як Брязне Тетівою
То мусе Втїкати Хан Крымській з ордою;
А потим люльку в Зубы Ску(р)ка проч.

Скриня №

Хоч дивись на мене, не дивись
Бо невігадаеш як зовуть.
Коли траплялось в степах бувати,

То той можеть мое прізвище знати.
 Гай, гай. Як я молодый бував
 Що то у мене за сила була
 Ляхів борючи и рука не мліла
 А тепер и вошь сильніша здавця
 Отака то бачу наших літ година.
 Скоро цвіте і в'яне як у полі беліна.
 Хоть доведе ця і в мерты,
 То нікому буде и поховаты.
 Лях чураеця, а татаре не приступить
 Хіба як звіря в байрак поцупить.
 Козак душа правдивая сорочки немає.
 Коли не п'є так на бандуру грає
 А таки все не гуляє ⁵⁷.

Другий сюжет, що нам пощастило стріти на скрині, то, за народнім визначення, «козак і дівчина» ⁵⁸. Тут ми маємо класичний зразок народнього лубка XIX ст. В овалі, утвореному гірляндою квітів, подано цілу картину. На переднім плані — напівкозак, напівгусарин тримає в обіймах міську пані, біля них — кінь, прив'язаний до списа, далі — будинок з вивіскою «корчма». Цю дію виображено на лівім березі річки, певно, Дніпра. Річкою пливе корабель, за ним пароплав, а на правім високім березі на горі розташовано монастир, певно, Київську лавру. Розпис компанував художньо-письменний майстер. Тут у певній мірі додержано закону перспективи, а людські постаті виображено цілком натуралістично.

На нашу думку, на цій композиції в певній мірі позначилися традиції виображення «козака-бандуриста». Особливо це яскраво позначено в трактовці коня.

Останній жанровий малюнок, що його ми маємо на скрині, то «музики». Треба гадати, що цього малюнка цілковито перенесено на скриню з лубка, занесеного на Україну зовні. Малюнок уміщено серед багатого роз-

⁵⁷ Ми свідомо обминули питання походження й генези сюжету «козак-бандурист» та «козак душа правдивая», оскільки це питання ґрунтовно висвітлено в статті Д. Щ. «Козак Мамай». Сяйво, ч. 10, 11, 12 за 1913 р.

⁵⁸ Скриню нами придбано в Решетилівці у сел. Ів. Убийсобаки.

пису квітів та винограду посеред чола скрині, в рямі. На ній виображено кімнату, в ній сидять чоловік і жінка в європейських убраннях і грають — чоловік на віолончелі, а жінка на домрі. Перед ними на задніх лапках стоїть собачка ⁵⁹.

Окрім того, нам довелося стріти ще одну скриню з жанровим малюнком у збірках Київського історичного музею. Скриню розписано квітами, а внизу серед квітів уміщено одинокую мініатюрну постать козака-бандуриста.

Поруч з розписами зовні де-не-де трапляються розписи і в середині скрині. Іноді ці розписи обмежуються цяцькуванням прискринка, а іноді всеньке віко приоздоблюється пишним малюнком рослинної або жанрової композиції. Скриню із розписом рослинного типу нам довелося стріти в збірках Чернігівського державного музею. Тут все віко розписано одною рожевою фарбою, композиція являє стилізований букет.

Але винятково хороший розпис віка знутри є в збірках Полтавського державного музею. Тут подано політичну карикатуру кінця XVIII ст., що в ній автор намагався виобразити «політичну рівновагу Європи» того часу. Малюнок датовано 1800 роком.

Крім розписів, віка знутри часто оздоблювались різними малюнками, не посередньо наклеєними на дерево. Для цього використовували папірці з цукерок, обгортки мила, вірізки з журналів, іноді образки.

Звичай приоздоблювати віка скринь знутри, крім українців, стріваємо й у чехів. У збірках Руського музею є скриня з Моравії, що на її віковій наклеєно два образи з написом та одна картинка з малюнком серця, в якому поставлено дві людські постаті ⁶⁰. Стріваємо у чехів і розписи на віках ⁶¹.

Звичай розмальовувати скрині властивий не лише українцям і руським. Аналогічні роз-

⁵⁹ Скриню нами придбано у х. Козорізі Решетилівського р-ну на Полтавщині в селянській родині.

⁶⁰ Збірка згаданого музею № 2481–84.

⁶¹ [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

писи стріваємо у поляків⁶², італійців⁶³, румун⁶⁴. Близькі своїм типом до українських і розписи венгерські⁶⁵.

Деяку відміну від українського типу творить скриня словенська, що її як типовий зразок виставлено серед словенських матеріалів у Центральнім музеї народознавства. Це велика скриня, до 2-х м довжиною, пофарбована у темно-синій колір. Чоло скрині розподілено дерев'яними планками на окремі медальйони, що в них уміщено букети та вазони з квітами. Центральний медальйон увесь зайнято малюнками розп'яття. На причілках у колах та вінках виображено католицькі монограми, а під ними серце⁶⁶.

Поруч із розписами не останню роль в оздобі скринь відіграє і їх оковка. Спрямована в головному для того, щоб надати скрині більшої трівкості, оковка одночасно відіграє неабияку декоративну роль. Найпростішою формою оковки є звичайні шпуги, що рівнобіжно, одна поруч одної, йдуть зверху донизу по боках та причілках скрині, відповідно перекриваючи її віко. Така оковка іноді утворює ціле плетиво залізних пасків. У такий спосіб оковують так прості (білі), як і мальовані скрині. Декоративна роль оковки особливо яскраво позначається на скринях білих. Вироблена із звичайної дахової бляхи та офарблена у чорний колір, оковка, покладена на жовтаве тло скрині, надає їй дуже приємного вигляду. Але офарблена в чорний колір оковка й на мальованій скрині досить добре гармонує із її загальною орнаментальною композицією, часто збільшуючи в значній мірі її мистецьку вагу.

В оковці скринь поруч з паскоподібними шпугами стріваємо не мало й фігурних шпуг, подібних до часто стріпаних на Україні дверних оздоб. Такі шпуги іноді в мистецькім оформленні скрині відіграють чільну роль.

Але часто оковка скрині в сумі своїх елементів складає основу мистецького її оформлення, і тоді розписи являються ніби додатковими його елементами.

Поруч зі шпугами в оздобі скрині значну роль відіграють наріжники на кутах з'єднання боків із причілками, наріжники на вікові, лапки, що кріплять вісі, а іноді й дужки для переноски скрині.

Як і шпуги, наріжники бувають прямі, тобто являють бляшаний пасок, зігнутий в усю довжину кута та накладений на нього за допомогою ковальських цвяхів.

Там же, де на оковку скрині вжито фігурні шпуги, й наріжники здебільшого бувають фігурні (табл. ... мал. 4).

Наріжники на вікові найчастіше трапляються у вигляді бляшаної платівки, покладеної на ріг віка так, щоб своїми загибами він захопив і ребро лиштви (табл. ... мал. 8, 9, 10 та 11). Зважаючи на те, що наріжник одночасно правив і за оздобу, його оформлювали або у вигляді трикутника (табл. ... мал. 8), або у четверть кола (мал. 9). Іноді такий трикутник мав додаткові декоративні елементи у вигляді стилізованої квітки чи орла (табл. ... мал. 9). Часто замість трикутника на ріг віка накладали бляху у вигляді квадрата (табл. ... мал. 10).

Щоб до кінця витримати композицію в залізі, то й лапки, на яких тримаються вісі скрині, відповідно оформлювалися. Тут їх подавано або у вигляді стилізованих листів (табл. ... мал. 5), або у вигляді квітів (табл. ... мал. 6). Іноді лапки оформлювалися у вигляді орла (табл. ... мал. 7).

Певну декоративну роль відіграють і дужки, що їх укріплювали на причілках скринь (табл. ... мал. 12 та 13).

Таким чином, усі елементи, починаючи від самої конструкції скрині з її чудесними фігурними вирізами в лиштві і кінчаючи найдрібнішими деталями в оковці, oprіч мети практичної, мали спрямовання одночасно служити й оздобою для неї. Тому то кожна скриня творить вражіння суцільної та викінченої мистецької форми.

⁶² [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

⁶³ [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

⁶⁴ [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

⁶⁵ [Посилання відсутнє]. – *Ред.*

⁶⁶ Екземпляр музеєм добуто із Зільської долини – Карінтія.

Збираючи матеріяли до українських скринь, ми цікавилися питаннями географічного розповсюдження виробництва та економіки промислу. Отже, на жаль, за браком матеріялів цих питань нам цілком висвітлити не пощастило. Спіраючись на численні розповіді так майстрів, так і споживачів скринь, нам удалося встановити, що головними осередками виробництва скринь на Лівобічній Україні були: Ніжин, Глухівський і Сосницький повіти Чернігівської губернії, село Вериміївка на Золотоніщі, села Нові й Старі Санджари на Кобыляччині, м. Новомосковське, с. Ігреня на Новомосковщині; на Україні Слобідській — с. Котельва, с. Нижня-Сироватка кол. Сумського повіту. На Правобережжі нам відомий лише один великий осередок — то м. Крилов. Орпіч цих великих осередків, скрині вироблялися і в інших місцевостях, але там це виробництво не носило широкого промислового характеру.

У переважній більшості осередків так виробництво, як і малювання скринь провадилося поодинокими майстрами, що сами і продавали їх на ближчих ринках. Лише в такому осередкові, як м. Крилов, нам відомо, що виробництво скринь концентрувалося в руках окремих підприємців, які мали у себе найманих майстрів і масово збували вироби на широкий ринок. За переказами старих скринників, у Крилові років 30—40 тому були такі підприємці-скринники: Леонов, мав на сезон 15—20 майстрів та 4—6 малярів; Панов, мав 12—15 майстрів і 3—4 малярів; Шевшун — 8—10 майстрів і 2-х малярів; Селезнів, Смірнов і Дазадаренко в залежності від попиту на скрині та сезону виробництва мали по 8—20 майстрів та 5—10 малярів.

Таким чином, Крилов треба вважати одним із найбільших осередків скринного виробництва на Україні.

На вироб одної скрині того стандартного розміру, що так широко був розповсюджений на Україні, за свідченням майстрів, потрібно було витратити 5 семивершкових дощок. Коли взяти до уваги, що собівартість сотні таких дощок коштувала 20 карб., то вийде, що вар-

тість лісу на одну скриню становить 1 карб. 20 коп. — 1 карб. 40 коп.

Кожен кваліфікований майстер за один робочий день (од зорі до зорі) виробляв півтори скрині і за це мав од «хазяїна» на його харчах од 60 до 80 коп. за кожен зроблену скриню або 1 карб. 20 коп. — 1 карб. 40 коп. за «парку».

Одягнених у «рубашку» скринь маляр за такий же день розписував од 2-х до 4-х штук, в залежності від композиції, і за це мав при поденному розрахунку — один карб. на день, а при поштучному — од 25 до 40 коп. за кожен розмальовану скриню.

Таким чином, собівартість скрині масового споживання становить 2 карб. 95 коп. Ця сума складається з таких елементів:

Ліс — 1 карб. 20 коп.

Майстри за вироб — 60 коп.

Майстри харчі — 30 коп.

Малярів за розпис — 25 коп.

Малярів харчі — 30 коп.

Залізо і інші матеріяли — 30 коп.⁶⁷

За поданням кореспондентів та розповідями майстрів і споживачів, скрині продавали в залежності від попиту та сезону за такі ціни: скриня більшого розміру — 5—7 карб., скриня меншого розміру — 4—4 карб. 50 коп. Отже, коли взяти майстра-одинака, то він за сезон (квітень — серпень), при умові виробу лише одної скрині за день, виробляв 100—120 скринь і мав чистого прибутку наближено 250—300 карб., що ж до підприємців, то вони діставали по кілька тисяч.

Продаж скринь поодинокими скринниками провадився на ближчих, переважно осінніх ярмарках. Підприємці ж часто відряджали свої вироби далеко, використовуючи для цього річний Дніпровський транспорт.

Щоб дати уявлення про торгівлю скринями на українських ярмарках, ми дозволимо собі подати відомості, дістані Полтавським Статбюро під час обслідування Покрівського ярмарку в Лубнях у році 1891. На ярмарок було привезе-

⁶⁷ Цифрові відомості подав нам старий криловський скринник І. І. Косенко.

но 337 скринь на суму 1280 карб. Із цієї суми не посередньо виробниками привезено на суму 1202 карб. Скрині переважно були привезені із м. Ніжина, м. Крилова і м. Хорола⁶⁸.

На ярмарках для продажу скринь одводилося спеціальне місце, де один поряд одного скринники розташовували на продаж свій крам. Купували скрині переважно селяни-батьки в супроводі жінок і майбутніх власниць скринь — доньок, які на всяком селянському торгові ходили придивлялися, прицінювалися, але кінець-кінцем питання розв'язувала донька, зупиняючись на тому чи іншому малюнкові.

Як правило, в першу чергу продавалися ті скрині, що в ніх полишилося трохи стружок або була схована одіж продавця. Той факт, що скриня не порожня, обумовлював її продаж, бо покупці були переконані, що коли, мовляв, «на продажі трапиться скриня не порожня, то й далі непорожньою буде». На цьому часто спекулювали майстри, навмисне полишаючи у скрині трохи стружок. Пізніше майстри почали в скрині класти паперові квіточки.

Коли скриню приторговано й гроші заплачено, покупець прохає вкинути в неї щось «на талан», «позолотити скриню». Продавець у таких випадках укидав у прискринок 3–5 копійок, які часто полишалися там на увесь час уживання скрині.

Куплену скриню становили на воза або сани, закривали рядном і везли додому. Дома зараз же у неї щось клали, «щоб не стояла порожня», і з того часу молода господиня починала в неї дбати, добре пам'ятаючи, що «добра господиня, коли в неї повна скриня» або «коли є у скрині, то буде і на спині».

⁶⁸ Опыт исследования украинских крестьянских ярмарок. Описание Лубенской Покровской ярмарки. — Полтава, 1892. — С. 10.

У міру того як мінялися побутові форми, скриня почала повільно виходити із уживання молодих поколінь, залишаючись лише в сільського населення старшої генерації як спогад про давно минулі молоді роки.

Припинення попиту припиняє і їх виробництво. Процес зникання скрині відзначив був М. Ф. Сумцов ще в році 1902. В своїх «Очерках народного быта» М. Ф. каже, що «проста біла скриня вийшла із ужитку. На шляху повного зникнення стоїть і велика котельська скриня, синьої розмальовки з квітами. Її витіснив модний жовтий сундук»⁶⁹.

Ту ж думку підкреслив й І. А. Зарецький у формулярі до скрині, придбаній ним року 1904 у селі Демках колишнього Золотоношського повіту для Державного руського музею в Ленінграді. Він пише: «скриня давнього зразка, нині виходить із моди»⁷⁰.

На зміну давньої скрині прийшов лаковий сундук з горбатим віком та шухлядами внизу. Сундуки виробляють в тих же осередках, що й скрині, переважно із соснового дерева, розміром: довж. 1,20–1,50 м, широч. 0,70–0,80 м, височ. до 1 м, на низеньких ніжках, а іноді й колесах. Зверху сундук поспіль укривають чорним, жовтим або рожевим лаком; прорізи для ключів оздоблюють спеціальними з білої бляхи розетками, а до віка й шухляд приробляють невеличкі нікельовані дужки.

Майже всі сундуки оздоблюють т. зв. «перевивними» квітами, що їх купують у місцевих крамарів по 10–20 коп. за штуку.

Продають сундуки на місцевих ярмарках і беруть: за сосновий — 15–20 крб, а за в'язовий та дубовий — од 25 до 40 крб⁷¹.

⁶⁹ Н. Ф. Сумцов. Очерки народного быта. Труды Харьк. Предвар. Комис. по устр. XII Арх. съезда. — Т. 2. — Ч. 2. — С. 43.

⁷⁰ Формуляр до скрині № 606–69.

⁷¹ Ціни ярмарку в Кобиляках повесні року 1929.

Підготував до друку Б. Сауляк